УДК 347.92

Рябченко Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ

TO THE QUESTION OF DETERMINATION OF PERSON'S LEGAL PERSONALITY IN CIVIL PROCEDURAL LAW

Стаття присвячена розкриттю змісту правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві з нової позиції, а саме враховуючи актуалізацію нині природно-правових підходів у цій сфері.
Ключові слова: *правосуб'єктність, особа, цивільне процесуальне право, суб'єкт права, правовий статус, суд, цивільне процесуальне правовідношення, правоздатність, дієздатність.*

Статья посвящена раскрытию содержания правосубъектности лица в гражданском процессуальном праве с новой позиции, а именно учитывая актуализацию сегодня естественно-правовых подходов в этой сфере.
Ключевые слова: *правосубъектность, лицо, гражданское процессуальное право, субъект права, правовой статус, суд, гражданское процессуальное правоотношение, правоспособность, дееспособность.*

The article is devoted to the disclosure of the person's legal personality in the civil procedural law from a new position, in particular, taking into account the actualization of the natural-law approaches in this area today.
Key words: *legal personality, person, civil procedural law, subject of law, legal status, court, civil procedural legal relationship, action capacity, legal capacity.*

Оновлення наукових підходів до проблематики особи у цивільному процесуальному праві передбачає зміщення пріоритетів у бік природно-правових підходів, що зумовлює відповідне значення людини як джерела соціально значущих правових властивостей. У цьому контексті логічним постає оновлення положень щодо правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві як категорії, що відображає особу як суб'єкта цивільного процесуального права, оскільки усталена конструкція правосуб'єктності базується на превалюванні позитивістських підходів у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин.

Наявні наукові напрацювання щодо категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» в контексті визначення його цивільного процесуального статусу передбачає вихід за межі розгляду конкретного суб'єкта цивільного процесу виключно як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення. Такий висновок ґрунтується на відсутності єдиного наукового підходу щодо змісту категорії «цивільний процесуальний статус». Так, з огляду на наявні юридичні публікації, окрім прав та обов'язків, повязаними категоріями щодо цивільного процесуального статусу можна виділити також: цивільну процесуальну відповідальність (І.М. Лукіна [1], І.В. Топор [2]), цивільні процесуальні законні інтереси (О.В. Гетманцев [3]), цивільну процесуальну право- та дієздатність (С.С. Бичкова [4]). Втім, наукових досліджень, що визначають правосуб'єктність особи у цивільному процесуальному праві відповідно до оновлених природно-правових підходів, у праворозумінні практично немає.

Метою статті є розкриття змісту правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві з нової позиції, а саме враховуючи актуалізацію нині природно-правових підходів у цій сфері.

Однією з основоположних категорій, що характеризують суб'єкта права, є правосуб'єктність. У контексті свого дослідження О.В. Бачун наводить позицію С.С. Алексєєва щодо сприйняття правосуб'єктності з позиції особливого суб'єктивного права, що є елементом загальних правовідносин, в які вступає суб'єкт. Самі ж суб'єктивні права, на думку С.С. Алексєєва, є забезпеченими правом можливостями [5, с. 381; 6, с. 15−16].

Також доцільно навести думку вчених, які визнають правосуб'єктність передумовою здобуття і здійснення суб'єктивних прав. Правосуб'єктність названо однією з обов'язкових юридичних передумов правовідносин, можливістю чи здатністю особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками. Виділено чотири елементи правосуб'єктності: 1) правоздатність, 2) дієздатність, 3) деліктоздатність як здатність відповідати за цивільні правопорушення (делікти), 4) осудність – умова кримінальної відповідальності [7, с. 444−445].

Формуючи позицію щодо визначення поняття «правосуб'єктність», Т.О. Мацелик виходить із наукових надбань таких дослідників, як М.С. Андрейкін, Л.Г. Кузнєцова, С.Ф. Кечекян, М.І. Матузов, Ю.С. Гамбаров, О.М. Нечаєва та ін. За результатами дослідження наукових позицій цих та інших вчених Т.О. Мацелик приходить до сприйняття цієї категорії як сукупності певних передумов, що забезпечують змогу особи формуватися та функціонувати як суб'єкт права. Основними складовими елементами правосуб'єктності визначено правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [8, с. 42]. Варто зазначити певну специфіку конструкції Т.О. Мацелик, зокрема стосовно визначення правосуб'єктності з позиції саме передумов, наявність яких дає змогу особі бути

© Ю. Ю. Рябченко, 2018

суб'єктом права. Можна стверджувати, що такого висновку вчена доходить унаслідок визнання визначальним фактором для визначення у конкретному випадку суб'єкта права – вказівку у законодавстві. Зокрема, вчена зазначає, що «не природа, не суспільство, а лише держава дійсно визначає, хто і на яких умовах може бути суб'єктом права <...> якими якостями він повинен володіти» [8, с. 36].

Тому, визнаючи значну роль законодавця у визначенні змоги особи брати участь у правовідносинах у конкретному випадку, варто зазначити більшу переконливість позиції С.І. Архіпова, який, вказуючи про центральне значення суб'єкта права для правової системи, розкриває правосуб'єктність із позиції здатності саме суб'єкта мати права, нести обов'язки тощо [9, с. 219].

Традиційно визначають два елементи правосуб'єктності: правоздатність та дієздатність. Вказується також на поширення наукової позиції щодо визначення третього елементу – деліктоздатності [10, с. 235, 237].

Визначаючи вихідні засади сприйняття правоздатності як основи для подальшого дослідження її щодо суб'єкта цивільного процесуального права, варто вказати також на напрацювання таких дослідників, як: Б. Віндшейд, Я. Шапп, С.М. Братусь. Зокрема, правоздатність визначалась із позиції: здатності брати участь у правовідносинах або пов'язувалась із можливістю вступу до них [11; 12, с. 15]. Правоздатність пов'язувалась також зі здатністю бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Для цього особа має бути здатною мати вказані права та обов'язки [13, с. 213]. Б. Віндшейд пов'язує правоздатність зі загальною здатністю особи бути суб'єктом прав та обов'язків, входити до сфери права, з «юридичністю» суб'єкта [11]. Подібним чином характеризує визначення правоздатності С.М. Братусь, який пов'язував її зі змогою особи бути суб'єктом тих суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які визначені об'єктивним правом [14, с. 5].

У контексті вивчення поняття правоздатності у доктрині цивільного права однією з основоположних є позиція Я. Шаппа. Зокрема, вчений вказує на історичний характер цього поняття. Так, на особу як носія прав та обов'язків не може бути поширено правовий режим речі. Цим пояснюється неможливість визначення особи як об'єкта права, неможливість існування права на іншу особу [15, с. 205].

Таким чином, можна констатувати невід'ємність категорій «правоздатність» та «суб'єкт права». Категорія правоздатності відображає ту основоположну властивість, що дає змогу визначити належність певного суб'єкта до суб'єкта права, який наділений правовою можливістю володіти суб'єктивними права та юридичними обов'язками, бути їх носієм. Вступаючи до правової сфери, особа може породжувати нові права та обов'язки у себе та в інших суб'єктів права, мати правову можливість та правоспроможність впливати на виникнення, розвиток та припинення правовідносин.

Сучасне розуміння цивільної процесуальної правоздатності, що висловлюється в юридичній літературі, дає підстави зазначити про розвиток цього підходу.

Так, С.С. Бичкова виходить із розуміння цивільної процесуальної правоздатності саме як здатності мати цивільні процесуальні права та обов'язки [4, с. 58–60]. Таке розуміння простежується також у більш пізній науковій літературі. У зв'язку із цим можна вказати на цивільну процесуальну правоздатність як категорію, що відображає особу як носія здатності мати цивільні процесуальні права та обов'язки, а отже, можливості участі у судовому процесі, отримання судового захисту. Така здатність є необхідною умовою вступу особи до процесу і виступає як абстрактна категорія.

З такого розуміння виходить і законодавець, визначаючи цивільну процесуальну правоздатність як здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст. 46 ЦПК України).

Варто вказати на відмінність норм ЦПК України від відповідних норм КАС України, якими регламентуються питання кола осіб, за якими визнається процесуальна правоздатність. Так, згідно із ч. 1 ст. 43 КАС України, відповідна здатність в адміністративному судочинстві пов'язується з конкретно визначеним переліком спеціальних правових статусів: громадянин, іноземець, особа без громадянства. Здатність мати права та обов'язки у цивільному процесі визнається за всіма фізичними особами. Аналогічно – щодо юридичних осіб. У КАС України вказується на конкретний перелік юридичних осіб (підприємства, установи, організації), а ЦПК України обмежується загальною вказівкою на статус юридичної особи. Вказана різниця зумовлена похідним характером відповідної процесуальної правосуб'єктності від правосуб'єктності у відповідних матеріальних правовідносинах (приватних або публічних), а також спеціальним характером адміністративної судової юрисдикції, що зумовлює можливість виникнення відповідних правовідносин тільки у випадках, визначених законом.

Абстрактна можливість вступати у правовідносини загалом диктує необхідність врахування наявності в особи здатності вступати у конкретні правовідносини. Зазначене повною мірою стосується також суб'єктів процесуального права.

Так, О.В. Бачун зазначає можливість виділення спеціальної правосуб'єктності – щодо участі особи у конкретних адміністративних процесуальних правовідносинах – в адміністративному судочинстві. Крім того, дослідник погоджується із висловлюваною в юридичній літературі позицією щодо доцільності виділення, окрім загальної адміністративної процесуальної правоздатності – ще й спеціальної, а саме правоздатності у конкретній адміністративній справі [6, с. 51; 16, с. 352].

Варто вказати на наявність у доктрині цивільного процесуального права окремих наукових підходів щодо розмежування загальної та спеціальної цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Так, С.С. Бичкова критерієм розмежування вказаних понять називає процесуальний статус відповідних осіб: чи це є матеріально заінтересовані особи (сторони, треті особи тощо); чи це особи із процесуальним інтересом (процесуальні представники; особи, які захищають інтереси інших осіб відповідно до закону; інші учасники цивільного процесу). Стосовно перших стверджується про наявність загальної цивільної процесуальної правоздатності, а щодо других – спеціальної. При цьому вчена виходить із напрацювань представників теорії права щодо поділу правоздатності на загальну та спеціальну залежно від характеру правового статусу, що розглядається у конкретному випадку. Так, виділяється загальна правоздатність (здатність бути носієм прав та обов'язків загалом) та спеціальна – щодо окремих спеціальних суб'єктів (лікар, міліціонер, інвалід, дитина тощо) [4, с. 340; 17, с. 58].

Втім, підхід вченої постає спірним із таких міркувань. Виділені С.С. Бичковою категорії лікаря, інваліда тощо є похідними щодо категорії «особа» як суб'єкт права. Однак про похідний характер матеріально заінтересованих осіб та осіб, які мають процесуальний інтерес, не можна зазначати. Це принципово різні категорії учасників судового процесу. Аналогічне можна вказувати щодо інших учасників судового процесу: свідків, експертів тощо. Крім того, в юридичній літературі поширеною є позиція щодо недоцільності виділення, наприклад, стосовно судді такого поняття, як правосуб'єктність загалом, оскільки суддя діє у межах своєї компетенції, яка є основою його процесуального статусу. Аналогічне можна стверджувати стосовно представника та особи, яка захищає чужі інтереси відповідно до закону. Такі особи діють на підставі повноважень, наданих їм в одному випадку – приватною особою, а в іншому – законом. Участь у судовому процесі працівників апарату суду (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді) випливає з їх повноважень за посадою, попри врегулювання їх у ЦПК України. Що стосується інших учасників судового процесу, то виконання ними своєї ролі у процесі варто розглядати як виконання ними свого конституційного обов'язку, що теж ускладнює застосування щодо них категорій правоздатності та дієздатності. Тому за основу для подальшого дослідження питань цивільної процесуальної правоздатності доцільно взяти позицію щодо виділення спеціальної правоздатності як правоздатності щодо участі у конкретній цивільній справі.

До складових елементів правосуб'єктності належить дієздатність. Вихідні засади щодо визначення поняття дієздатності можна віднайти у роботах вчених із теорії права та з цивільного права, зокрема роботи Г. Дернбурга, Д.І. Мейєра, М.К. Ренненкампфа, Є.М. Трубецького. Так, дієздатність пов'язується з: урахуванням об'єктивним правом свідомої волі конкретної особи; правом особи на встановлення для себе конкретних правовідносин власною волею та діяльністю; здатністю щодо встановлення таких правовідносин власною поведінкою та волею. Д.І. Мейер ставить дієздатність в один змістовий ряд із такими поняттями, як здатність до цивільної діяльності, наявність волі [18, с. 74; 19, с. 127; 20, с. 155; 21, с. 171].

У процесуальній літературі поняття цивільної процесуальної дієздатності, на відміну від поняття процесуальної правоздатності, є загалом усталеним. Зокрема, С.С. Бичкова пов'язує цивільну процесуальну дієздатність із здатністю до особистого здійснення процесуальних прав та виконання обов'язків у суді [4, с. 61]. З такого розуміння цивільного процесуальної дієздатності виходить також законодавець (ч. 1 ст. 47 ЦПК України).

Останньою складовою частиною, що виділяється у теорії права стосовно правосуб'єктності, що має бути досліджена, є деліктоздатність. Варто підкреслити, що попри поширеність виділення вказаної категорії у літературі з цивільного права, у процесуальній літературі практично відсутні згадки щодо виділення такого елементу цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Вагомою причиною цього варто вважати відсутність усталеного підходу до визначення сутності цивільної процесуальної відповідальності. Зокрема, одні автори вбачають підстави для виділення окремо такого виду юридичної відповідальності, як цивільна процесуальна [22], інші фактично заперечують доцільність її виділення [23, с. 524].

Залишаючи на подальше дослідження доцільність приєднання до тієї чи іншої позиції, не можна оминути увагою істотні зміни до процесуального законодавства, що відбулись 15 грудня 2017 р. Зокрема, йдеться про таку новелу, як зловживання процесуальними правами. Попри порівняно нещодавнє внесення таких змін, вчені раніше висловлювали думку щодо існування відповідальності за зловживання процесуальними правами [24]. Водночас не було конкретизовано питання галузевої належності такої відповідальності: чи є це самостійна процесуальна відповідальність, чи вона належить до відповідальності іншої галузевої належності. Від вирішення цього питання напряму залежить питання доцільності виділення цивільної процесуальної деліктоздатності.

З огляду на наведені наукові положення, можна визначити основні риси правосуб'єктності – щодо суб'єкта цивільного процесуального права. При цьому ключовим положенням, що підлягає врахуванню, є теза щодо недоцільності виділення єдиної для всіх учасників цивільного процесу процесуальної правосуб'єктності. Зокрема, не можна виділити таку складову частину процесуальної правосуб'єктності, як правоздатність стосовно учасників процесу, які здійснюють відправлення правосуддя, а також забезпечують його відправлення (суд, секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді). Аналогічне можна стверджувати також стосовно інших учасників судового процесу: свідків, експертів, перекладачів тощо.

Щодо суду та осіб, які забезпечують відправлення правосуддя, можна вказати, що за наявності за-

конних підстав у суду виникають відповідні права та обов'язки, а за їх відсутності вони не можуть виникнути у принципі. Вказане стосується також учасників, які забезпечують відправлення правосуддя. Усі названі суб'єкти цивільного процесу діють на підставі закону, виконують свої функціональні обов'язки, що й визначає природу їх правосуб'єктності у суді. Таким чином, їх правосуб'єктність визначається характером їх службових повноважень. Аналогічне можна стверджувати також щодо суб'єктів, які відповідно до закону захищають інтереси інших осіб.

Щодо ж інших учасників судового процесу, то як вже зазначалось, виконання ними своїх функцій є реалізацією ними їх конституційного обов'язку, що виникає з передбачених законом підстав незалежно від їх волі. Вказане варто визначити основою їх процесуальної правосуб'єктності.

Власне, з такого розуміння правоздатності виходить і законодавець, вказуючи у ст. 46 ЦПК України на зміст правоздатності – права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи.

Доцільним є розгляд змісту правоздатності виключно щодо матеріально заінтересованих учасників процесу − учасників справи (§ 1 гл. 4 р. 1 ЦПК України) .

При визначенні елементів змісту правоздатності принциповою є також теза про те, що визнання законодавством за особою правоздатності фактично означає «ввід» її у законодавче поле, визначення її саме суб'єктом права, а не його об'єктом, визнанням за нею здатності бути носієм прав та обов'язків. Отже, принципового характеру набувають положення С.І. Архіпова стосовно розгляду суб'єкта права як багатоаспектного явища. Фактично, вчений таким чином відображає різні властивості суб'єкта права.

Поширене нині у законодавстві визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності відображає вузький підхід до її розуміння. Широкий же підхід має враховувати, насамперед, співвідношення суб'єкта права із правовою системою, в якій він існує, взаємозв'язки його з іншими суб'єктами права та інші його властивості, які виключно законодавчим визначенням суб'єкта права не відображаються.

Властивість суб'єкта права бути носієм прав та обов'язків зумовлює визнання за ним ідентифікуючої властивості, що стосовно суб'єктів цивільного процесуального права полягає, передусім, у забезпеченні можливості персоніфікації конкретного учасника судового процесу. Зокрема, при відкритті провадження у справі, допуску третьої особи, заінтересованої особи до вже розпочатої справи принципове значення має наявність у особи дієздатності у відповідних матеріальних правовідносинах, оскільки це безпосереднім чином впливає на визнання законодавством здатності за такою особою щодо самостійної реалізації права на звернення до суду та процесуальних прав у процесі розгляду справи.

Правова воля як ще один елемент цивільної процесуальної правосуб'єктності визначається здатністю суб'єктів цивільного процесуального права приймати правові рішення та реалізовувати їх. У цьому зв'язку варто вказати на закріплення процесуальним законодавством положень щодо представництва взагалі і законного представництва – зокрема. Дії законного представника вважаються волевиявленням особи, яку він представляє. Отже, фактична неможливість позивача у конкретному випадку формувати свою волю не впливає на формальне визнання законодавством наявності в нього такої волі. Дії представника вважаються діями особи, яку він представляє. Тому суб'єкт права, в тому числі і цивільного процесуального, не може існувати без такого елементу правоздатності, як правова воля.

Наступним елементом змісту правоздатності варто визначити потенційну здатність бути носієм правосвідомості. Щодо характеристики правоздатності суб'єктів цивільного процесуального права заслуговує на увагу така складова частина правосвідомості, як цілісність правових почуттів, емоцій [9, с. 121]. Як зазначалось вище, вказані почуття, емоції є одним із важливих факторів формування волі особи. Тому не можна уявити собі суб'єкта права, в тому числі і цивільного процесуального, без цього елемента. З іншого боку, не у всіх випадках участі суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах можна говорити про наявність повноцінної правосвідомості.

Так, наявність в особи певного психічного розладу не дає змоги говорити про цілісність правових почуттів. Водночас така ситуація є винятком із загального правила, і дії законного представника такої особи вважаються волею самої цієї особи. Аналогічне стосується випадків захисту у судовому порядку інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб. Тому варто вказувати на потенційну здатність мати правосвідомість як на елемент правоздатності.

Вказане дає змогу підкреслити особливість правосуб'єктності стосовно суб'єктів цивільного процесуального права: дієздатність входить до її складу як факультативний елемент. Відсутність дієздатності в особи у конкретному випадку не означає неможливість вважати її суб'єктом права. Вказане впливає тільки на можливість особистої реалізації себе як суб'єкта цивільного процесуального права у відповідних правовідносинах.

З огляду на представлення суб'єкта права як абстрактне поняття, без прив'язки до конкретної особи, перспективною є проблематика групової свідомості, або свідомості певних груп, колективів, що дає змогу врахувати у складі суб'єктів цивільного процесуального права не тільки фізичних, але й юридичних осіб, а також випадків розгляду справи у колегіальному складі суду. Вказане є перспективною тематикою для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лукіна І.М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 20 с.
2. Топор І.В. Теоретико-правова характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». Одеса, 2014. 23 с.
3. Гетманцев М.О. Категорія "інтерес" у цивільному процесуальному праві. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 15. С. 38-42.
4. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. К.: Атіка, 2011. 420 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 576 с .
6. Бачун О.В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства / за ред. Селіванова А.О. К.: Логос, 2015. 135 с.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка. Х.: Право, 2006. 688 с.
8. Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система. Ірпінь, Видавництво Національного університету державної податкової служби України, 2013. 342 с.
9. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 469 с.
10. Теорія держави і права: підруч. / О.В. Петришин та ін.; за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.
11. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 430 с.
12. Мицкевич А.В. Субъекты советского права. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. 212 с.
13. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с.
14. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М.: Госюриздат, 1950. 367 с.
15. Шапп Я. Основы гражданского права Германии. М.: БЕК, 1996. 304 с.
16. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. В 2-х т. Том 1 / В.К. Матвійчук, І.О. Хар; за заг.ред. В.К. Матвійчука. К.: КНТ, 2007. 788 с.
17. Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік та ін.; за ред. М.В. Цвіка. Х.: Право, 2002. 432 с.
18. Мейер Д.И. Русское гражданское право: Чтения, изданные по запискам слушателей: С приложением биографий и портретов Д.И. Мейера и А.И. Вицына и 3-х указателей / под ред.: А.И. Вицына. Петроград: Н.К. Мартынов, 1915. 715 с.
19. Пандекты: Перевод с нем. Общая часть / Дернбург Г. под ред. П. Соколовского; Пер. Г. Фон Рехенберга. М.: Унив. тип., 1906. Т. 1. 481 с.
20. Ренненкампф Н.К. Юридическая энциклопедия. 4-е изд. СПб.; Киев: Н.Я. Оглоблин, 1913. 302 с.
21. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права. М.: Т-во Тип. А. И. Мамонтова, 1917. 227 с.
22. Лукіна І.М., Кройтор В.А. Цивільна процесуальна відповідальність: проблема галузевої класифікації: моногр. Донецьк: НОУЛІДЖ. Донец. від-ня, 2013. 482 с.
23. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: моногр. / В.В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Х.: Право, 2016. 848 с.
24. Луспеник Д. Перспективи застосування ЦПК України залежать від розуміння того, що сучасні правові реалії потребують орієнтації не лише на формалізм цивільного процесуального регулювання, а й на більш фундаментальні цінності. Судовий Вісник. 2017. 29. 12 № 12 (140). URL: https://oda.court.gov.ua/sud1590/pres-centr/news/412607/ (дата звернення 02.08.2018).